

Próby znaczków francuskich, czyli „próba próbie nierówna”.

Marek Zbiński

Temat prób – a właściwie druków testowych – znaczków Francji i krajów będących kiedyś koloniami francuskimi wzgl. terytoriami zależnymi, sprawia – ze względu na różnorodność dostępnego materiału oraz (przede wszystkim) stosowanego słownictwa filatelistycznego – niektórym wystawcom, ale i autorom, spore trudności. W polskiej literaturze filatelistycznej najszersze opracowanie tego tematu opublikował prof. L. K. Malendowicz ¹⁾ w 2003 r. Przeanalizował w nim stosowaną w Polsce i w świecie terminologię, którą posługują się w większości w niniejszym opracowaniu.

Jeszcze w 2003 jeden z polskich autorów ²⁾ pisał: „Dziś eksponat tematyczny, który nie zawiera rzadkiego materiału nie może liczyć na wysoką ocenę sędziów. (...) Próby autorskie sporządzone w różnych etapach rytowania matryc, form drukowych, odbijane farbami aż do odbitek całkowicie wykończonych, niekiedy w szczególnie pieczołowity sposób na arkusikach luksusowego papieru, czasami zaopatrywanych podpisem rytownika a niekiedy i autora projektu również nie są dostępne dla przeciętnego kolekcjonera. Bez gwarancji eksperta są podejrzane.”

Od kilkunastu lat wystawcy nasi mają szeroki dostęp do tego materiału, a od czasu rozpowszechnienia się Internetu, wprost nieograniczony. Także wzmianka o gwarancjach mija się z prawdą – eksperci nie gwarantują tych walorów. Wraz z poszerzeniem się możliwości zdobycia tego typu walorów przez naszych filatelistów-tematyków zachodzi jednak potrzeba przypomnienia i ponownego usystematyzowania pojęć i gradacji ważności filatelistycznej. Jest to potrzebne przy wykorzystaniu tych walorów w ekspozycjach i sporządzaniu prawidłowych opisów filatelistycznych na kartach. Dla wytrawnego tematyka ważnym jest zapamiętanie, że „próba próbie nie jest równa”.

Opracowanie poniższe dotyczy prób znaczków wykonywanych techniką stalorytu, którą jeszcze do niedawna drukowano najwięcej znaczków francuskich.

Oczywiście, proces produkcji znaczka nie rozpoczyna się od pracy grawera. Poprzedza ją projektowanie samego znaczka. Powstają szkice, rysunki, czasem wielobarwne obrazki. Dopiero po akceptacji projektu do pracy nad stalorytem przystępuje grawer. Przenosi on znacznie pomniejszony projekt na matrycę pierwotną. Trzeba tu dodać, że we Francji niektórzy projektanci są jednocześnie grawerami.

Ryc. 1. Takie próby można spotkać bardzo rzadko w handlu filatelistycznym. Czarna próba znaczka z 1927 r. z podobizną M. Berthelota.

W literaturze ³⁾ można spotkać podział tych wydawnictw na dwie grupy:

- druków próbnych / testowych, koniecznych w procesie przygotowania i druku znaczków,
- wydań służących prezentacji walorów pocztowych, towarzyszącym zapowiedziom nowych wydań i reklamie poczty.

Z technologicznego punktu widzenia rozróżnia się dwa rodzaje procesu druku we francuskiej Drukarni Narodowej. Okres pierwszy rozpoczął się w 1939 r., kiedy zapoczątkowano druk jednobarwnych znaczków a próby wykonywano bezpośrednio z pojedynczej matrycy. Na początku lat pięćdziesiątych zapoczątkowano druk znaczków wielobarwnych na najnowocześniejszych wówczas maszynach (okres drugi). Możliwym stało się wykonywanie znaczków w różnych kombinacjach barw a wydruki próbne wykonywano już z matrycy drukarskiej. Z tego okresu znane są jednak próby z pramatrycy.

Pisząc o rodzajach interesujących nas walorów posłużyłem się najnowszym opracowaniem tego tematu, które ukazało się na początku br. w fachowej prasie filatelistycznej ⁴⁾. Autor opisał w nim spotykane na rynku filatelistycznym rodzaje prób znaczków francuskich, bez zagłębiania się w skomplikowane niuanse.

1. Druki testowe - tzw. **próby autorskie rytownika**

[*ang.* Die Proofs, *fr.* Épreuve d'artist]

Od 1928 roku grawerzy francuskich znaczków pocztowych sporządzają za pomocą ręcznej prasy drukarskiej próbne wydruki (druki testowe) z matrycy pierwotnej (tzw. pramatrycy), które służą m.in. do poddania akceptacji przed definitywną produkcją całego nakładu. Wydruki te sporządzane były najczęściej w kolorze czarnym na miękkim grubym papierze z reguły o wymiarach 12 x 10 cm w ilości 2 – 15 szt. Wydruki te były podpisane ołówkiem przez grawera. Do 5 sztuk trafiało do administracji pocztowej (w tym do muzeum poczty), reszta pozostawała do dyspozycji grawera. Z tego też źródła możemy obecnie nabyć pojedyncze egzemplarze tych prób.

Od 1956 roku poczta sporządza te wydruki w ilości do 18 egz. Połowa z nich pozostaje w administracji pocztowej, reszta u grawera.

Druki mają wyciśniętą pieczęć z napisem „Republique Francaise” i są wykonane często w różnych kolorach. Od 1964 roku zmienił się wygląd odciskanej pieczęci (przedstawia ręczną prasę) oraz ilość wydruków – poczta zatrzymywała 12 szt., grawer otrzymywał 8.

Ryc. 2. Sucha pieczęć z rysunkiem ręcznej prasy

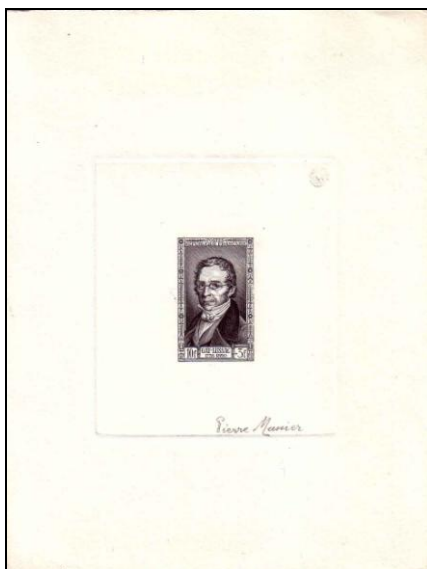
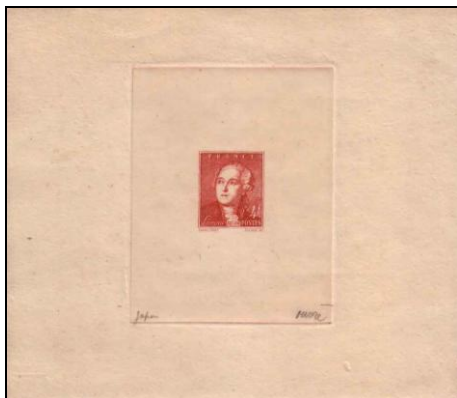

Trochę inne ilości obowiązywały w Monako, Andorze i byłych koloniach (13, 14 lub 20 szt. dla poczty). Część z nich trafiała jednak na rynek filatelistyczny. Druki te pozbawione są już podpisu grawera i występują w różnych kolorach.

Próby autorskie mogą ilustrować całość wykonanej pracy grawera, ale także jej poszczególne fazy (fragmenty rysunku znaczka). Próby takie [Épreuve d'état] należą do bardzo rzadkich na rynku filatelistycznym.

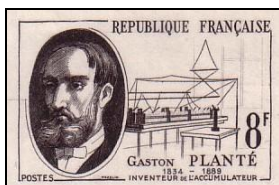
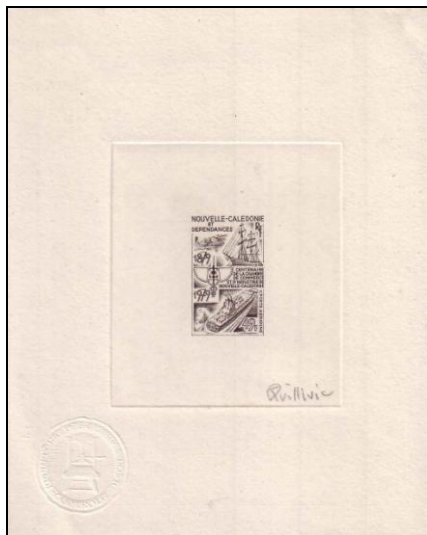
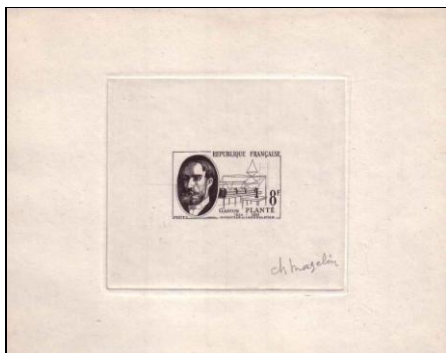
Ryc. 3. (po prawej) Próba czarna (grawer Pierre Munier) z podobizną Gay Lussaca, 1951 r.

Ryc. 4. (poniżej) Próba w kolorze czerwonym znaczka z podobizną Lavoisiera z podpisem grawera Achille Ouvre z 1943 r.

Ryc. 5. (po prawej) Próba czarna z pieczęcią i podpisem grawera René Quillivic, N. Kaledonia.

Ryc. 6. (poniżej) Odcisk próbny w kolorze czarnym z nie wykończonej matrycy (grawer Charles Mazelin), 1957.

Ryc. 7–9. Różnice w rysunku nie wykończonej matrycy (próba autorska – ryc. 6) i skończonej (luksusowy druk próbny – ryc. 20). Dla porównania znaczek definitywny z 1957 r.

Przeważająca część znajdujących się na rynku prób autorskich nie powinno się właściwie nazywać próbami, gdyż nie służyły one w procesie przygotowania znaczka do druku. Można je zatem śmiało zaliczyć do wydań prezentujących nowy znaczek. Zasadniczo powinny być drukowane w kolorze czarnym, ale w praktyce są znane w bardzo wielu kolorach (za wyjątkiem sepii).

2. Druki testowe w kolorze sepia – tzw. **próby akceptowe w sepia**

[Sepia Printer's Die Proof / Printer's sepia inspection die proof, Épreuve de reception]

Te wydruki są najrzadszymi w całej palecie druków testowych i wykonywane są z nieutwardzonej formy grawerskiej w celu ostatecznej kontroli i stwierdzenia ewentualnej potrzeby poprawienia pramatrycy.

Dla odróżnienia od innych prób wykonywane są w kolorze sepia (rzadziej w czarnym) na miękkim grubym papierze w ilości 3 do 5 egz., z czego 1 pozostaje na pocście, 1 w muzeum a reszta do dyspozycji grawera. Wydruk nie nosi podpisu grawera ani pieczęci. U dołu papieru znajdują się trzy otwory: dwa diamenty i półksiężyc. W 1964 r. zaniechano takich prób w sepia.

Ryc. 10. Próba w kolorze sepia

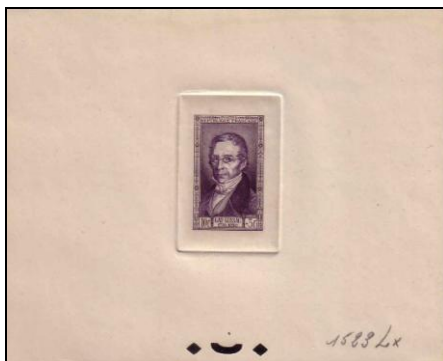

3. **Próby barw**

[Trial Colour Proofs, Épreuve de couleur]

Do początku lat pięćdziesiątych wykonywano próby barw w podobny sposób, jak opisane wyżej druki w sepia. Próby barw wykonywane są już z utwardzonej matrycy czasami w kilkunastu kolorach (po ok. 2-3 z każdego). W prawym dolnym narożniku znajduje się oznaczenie danego koloru wykonane ołówkiem.

Ryc. 11. Próba barwy: 1523 – lila, Lx – Lorilleux, znaczek z 1951 r.

Wprowadzenie nowych maszyn drukarskich umożliwiło zmianę technologii druku. W latach pięćdziesiątych wykonywano dla każdego znaczka próby dwóch, później trzech kolorów, od lat sześćdziesiątych w 6 kolorach. Próby te wykonywane są w arkuszach po 25 znaczków. Pierwsze trzy rzędy drukowane są w jednolitych kolorach (po 5 znaczków z każdego), w czwartym wykorzystuje się dwa wybrane kolory, a w ostatnim rzędzie stosuje

się różne kombinacje kolorów. Jeśli próbuje się użycie więcej niż trzech kolorów, powstają kolejne arkusze z innymi kombinacjami.

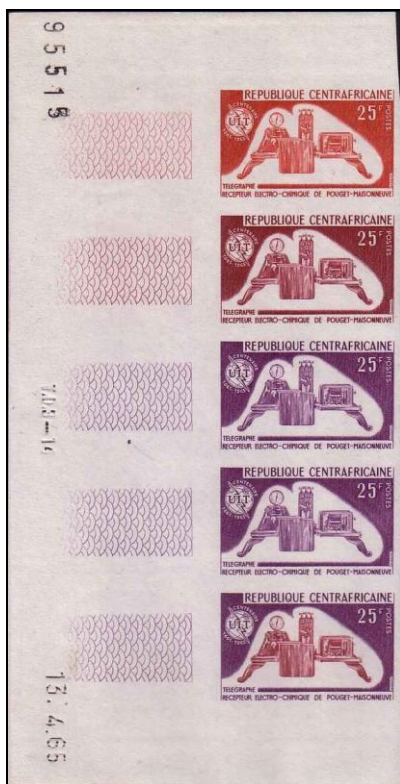
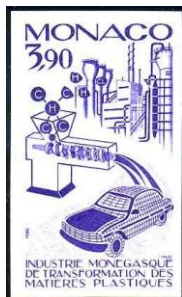
Ryc. 12. Na jednej z krawędzi arkusza umieszczone są oznaczenia kodu danego koloru (adnotacje ręczne), numer arkusza, numer maszyny drukarskiej i data druku.

Oprócz egzemplarzy archiwizowanych przez pocztę, znaczki trafiają w formie upominków dla oficjeli oraz na cele charytatywne. Drukuje się ok. 400 do 1000 szt. takich niezabawkowanych znaczków (przy małych formatach – dwa razy więcej). Sprzedawane są jako pojedyncze egzemplarze, w parkach, paskach po 5 szt. oraz rzadziej w pełnych arkuszach.

Ryc. 13-16. Fragmety arkuszy z próbami barw (Francja, Monako, Niger i Rep. Środkowoafrykańska)

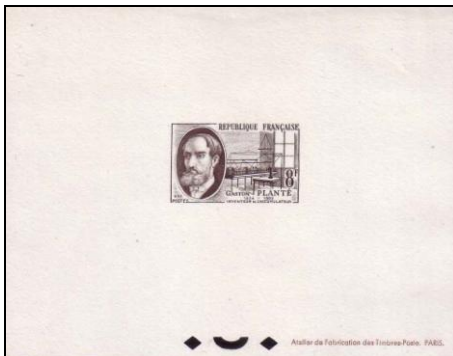
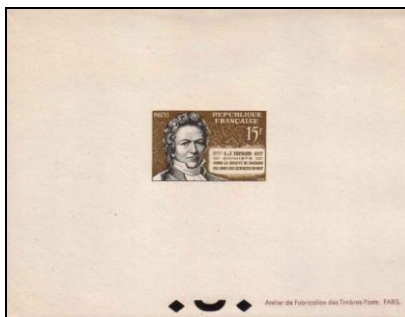
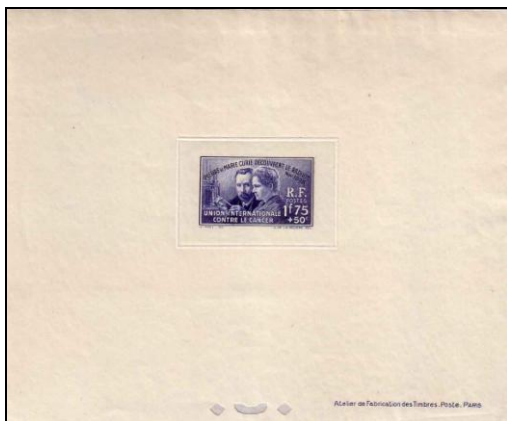

Sprzedż arkuszy z próbami barw zaprzestano z końcem 1982 r. (dla kolonii w 1984).

4. Arkusiki luksusowe – tzw. **luksusowe druki próbne**
 [De Luxe Sheets, Épreuve de Luxe]

Druki te, zwane również blokami (arkusikami) ministerialnymi, drukuje się od 1923 r. inną od finalnej techniką, w kolorze znaczka definitywnego oraz kilka sztuk w kolorze czarnym. Spotykamy różne formaty (165 x 130, 155 x 130, 145 x 130, a od 1960 roku 160 x 100 mm). Do 1960 r. arkusiki posiadały trzy otwory (jak druki w sepii i próby kolorów). W prawym dolnym narożniku mają wydrukowany napis “Atelier de Fabrication des Timbres-Poste – Paris”, “Imprimerie des Timbres-Poste – Paris” lub “Imprimeries des Timbres-Poste – France” (w zależności od okresu).

Ryc. 17. Luksusowy druk próbny z Marią i Piotrem Curie (1938 r.) jest niewątpliwie ozdobą kolekcji.

Ryc. 18-20. Jedno- i wielobarwne luksusowe druki próbne

W latach 40-tych karton druków luksusowych osłonięty był pergaminową zasłonką.

Nakład tych wydawnictw sięga 250 szt. i trafiały do oficjeli i dyspozycji ministra poczty. Znane są również arkusiki luksusowe z kilkoma różnymi znaczkami [Épreuve de Luxe Collectives], drukowane tylko w 25 egz.

W latach 1946-59 wydawano także gumowane i perforowane arkusiki [Épreuve de Luxe Dentelées et Gommées / bloc feuillet] w nakładzie 20 sztuk, które - w przeciwieństwie do innych - mogły służyć do opłacania przesyłek.

5. Znaczkii nieperforowane

Pierwsze 20 wzgl. 40 arkuszy nowego znaczka nie jest perforowanych. Jeden z nich otrzymuje adnotacje potwierdzające dopuszczenie do druku. Jedynie ten arkusz można zatem zakwalifikować do kategorii prób.

Znaczkii z pozostałych nieperforowanych arkuszy nie są zatem próbami. Wydawane są od 1941 roku i służą do celów pamiątkowych i reklamowych. Nie mogą służyć do frankowania przesyłek. Ich dystrybucją zajmuje się kilka firmy filatelistycznych. Nieperforowane znaczki francuskie można porównać do znaczków wzorcowych w innych krajach (Muster, specimen), trafiające do prasy i oficjeli.

Ryc. 21-24. Znaczkii nieperforowane w definytywnych barwach

Jak już wielokrotnie pisaliśmy, każdy ma prawo kolekcjonować, co tylko chce. Wystawca musi jednak wiedzieć, jaki jest status tych wydawnictw w aspekcie regulaminu oceny w klasie tematycznej. Jest to tym ważniejsze, że wiele z opisanych walorów stanowi znaczny wydatek finansowy.

Definicja odpowiedniego materiału filatelistycznego w ekspozycie tematycznym (SREV-TEM, art. 3.1. wytycznych do oceny ekspozatów filatelistycznych) określa, że:

„Odpowiedni materiał pocztowo - filatelistyczny to taki, który dla celów przekazywania poczty lub innych form komunikacji pocztowej został wydany, miał być wydany lub został wytworzony w czasie przygotowania do druku, był używany lub też uważany był za ważny dla opłaty przesyłek przez rządowe, lokalne lub prywatne agencje pocztowe bądź też przez w pełni upoważnione lub uprawnomocone władze.”

Zdaniem autora artykułu ⁴⁾ zasady regulaminu SREV dla klasy tematycznej spełniają:

- próby autorskie rytownika [Épreuve d'artist]
- próby akceptowe w kolorze sepia
- próby barw [Épreuve de couleur]

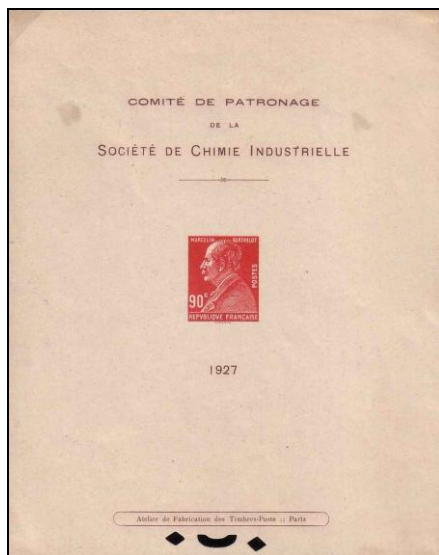
Pozostałe dwa typy opisanych wyżej wydawnictw, czyli arkusiki luksusowe [Épreuve de Luxe] oraz znaczki nieperforowane nie spełniają tych zasad i – jego zdaniem – nie powinny być pokazywane w ekspozycjach konkursowych. W praktyce oznacza to, że niepołączonym materiałem są arkusiki luksusowe z nadrukiem w prawym dolnym narożniku oraz znaczki nieząbkowane wydane po 1941 roku.

Zupełnie innego zdania był autor wspomnianego na wstępie cytatu ²⁾, który w swoim artykule pisał: „*Próby te (Épreuve de Luxe – przyp. MZ) są pełnowartościowym materiałem filatelistycznym*”. Stwierdzenia tego nie poparł niestety żadnym miarodajnym odniesieniem do regulaminów bądź autorytetów filatelistyki tematycznej.

Moim zdaniem, trudno jest także zaliczyć francuskie luksusowe druki próbne do tzw. materiału „z pogranicza” (patrz SREV-TEM, art. 3.1.), ponieważ dla tych znaczków istnieje przecież tzw. materiał odpowiedni.

Materiał z „pogranicza” może być użyty „(...) *głównie wtedy, gdy nie ma innego materiału dostępnego dla ilustracji specyficznego szczegółu tematycznego. Ich włączenie do ekspozycji powinno być zawsze poparte głębokim uzasadnieniem filatelistycznym. Walory należące do specyficznej kultury filatelistycznej tematu, kraju lub regionu mogą być tolerowane w takim stopniu, w jakim są uzasadnione, a ich liczba jest proporcjonalna do stopnia opracowania ekspozycji.*”

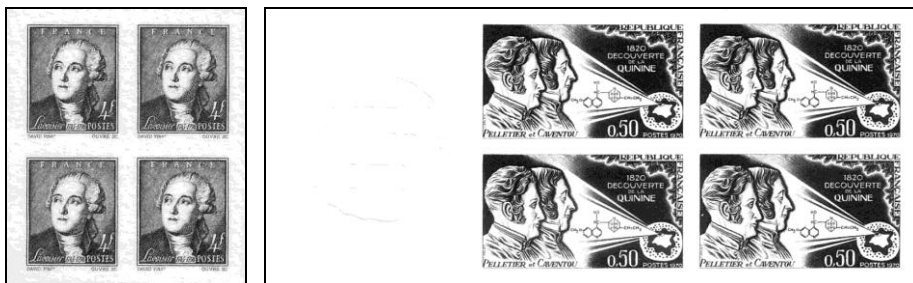
Przykładem takiego waloru z „pogranicza” może być pamiątkowy druk wykonany na bazie Épreuve de Luxe w 1927 roku.

Ryc. 25-26. Druk okolicznościowy komitetu stowarzyszenia chemii przemysłowej (po lewej) nie zastąpi autorskiej próby (grawer Abel Mignon) z 1927 r., ale jest z pewnością rzadkim i ciekawym walorem okolicznościowym.

Nie jest to bynajmniej odosobnione użycie luksusowego druku próbnego poprzez nadruk nie pocztowego tekstu.

W ekspozycjach spotykamy walory, o których wiedza nie jest powszechnie dostępna. Takimi walorami są np. czarnodruki znaczków Francji na grubym kartonie, drukowane w czwórkach z oryginalnych matryc, w kolorze czarnym. Niektóre z nich opatrzone są wyciśniętą pieczęcią (jak na ryc. 2). Brak jest informacji o pochodzeniu tych walorów.

Ryc. 27-28. Czarnodruki znaczków z lat 1943 i 1970 wykonane identyczną techniką.

Podsumowanie

W jednym z dostępnych opracowań ³⁾ znalazłem listę kryteriów, wg których możemy wartościować omówione wyżej walory filatelistyczne. Przytaczam ją poniżej w całości.

Przy ocenie rzadkości i znaczenia omówionych wyżej walorów można wyróżnić kilka kryteriów:

1. Funkcja w procesie produkcji znaczka. Druki próbne, które spełniają określoną rolę na etapach procesu produkcyjnego mają wyższe znaczenie filatelistyczne niż druki służące do prezentacji i reklamy.
2. Ilość egzemplarzy danego waloru. Pojedyncze egzemplarze danego typu waloru muszą być wyżej oceniane od walorów występujących w większych ilościach.
3. Dostępność na rynku filatelistycznym. Odbitki poszczególnych prób, które pozostają w dyspozycji poczty i muzeów nie są dla filatelisty odniesieniem dla oceny ich rzadkości. Jest nim teoretyczna liczba egzemplarzy dostępnych na rynku filatelistycznym. Liczby te są dla każdego kraju i okresu czasu inne. Ocena dostępności może być oparta tylko na dogłębnej i wieloletniej obserwacji rynku.
4. Relacja między nakładem danej emisji lub znaczka a walorami szczególnymi. Walor taki podnosi wyjątkowość eksponatu, jeśli jest o wiele radszy od nakładu znaczka podstawowego. Próby emisji wielonakładowych (np. Francji) powinny być wyżej oceniane od prób emisji niskonakładowych (np. małych kolonii). Znaczki z francuskich terenów antarktycznych są wydawane w tak minimalnych nakładach, że ich cena nie różni się zbytnio od ceny luksusowych druków próbnych z tych terenów.
5. Wiek walorów. Wiek – w przeciwieństwie do innych dziedzin filatelistyki, w których podstawową dewizą jest starsze = lepsze) – jest w przypadku tych walorów tylko kryterium wtórnym. Naturalnie, całkiem nowe walory wprowadzane na rynek są przez kilka lat trochę tańsze od walorów starszych.

6. Tematyczna atrakcyjność waloru. Filateliści tradycyjni tylko sporadycznie interesują się drukami próbnymi. Tak więc to tematycy kreują rynek i ceny tych walorów. Popularność niektórych tematów i możliwość wykorzystania waloru w wielu eksponatach różnych filatelistów podnoszą zainteresowanie niektórymi próbami. Mimo porównywalnych nakładów, zauważa się znaczne różnice w cenach tych walorów na rynku.

Na podstawie powyższych kryteriów można się pokusić o sporządzenie rankingu tych walorów w kategorii od 1 do 6 (kat. 1 – najwyższa):

- Kategoria 1** projekty znaczków
druki próbne z poszczególnych faz pracy grawera
próby akceptowe w sepii
arkusze z akceptami na druk
- Kategoria 2** próby barw – pełne arkusze
próby barw – paski 5-znaczkowe (sprzed 1960 r.)
kolorowane ręcznie próby autorskie rytowników
luksusowe druki próbne z dwoma i więcej znaczkami
arkusze nieperforowane w stalorycie
- Kategoria 3** próby barw – pojedyncze próby z adnotacjami
próby barw – paski 5-znaczkowe (po 1960 r.)
próby autorskie rytowników
luksusowe druki próbne (bloki ministerialne) sprzed 1949 r.
arkusze nieperforowane w innych technikach druku niż staloryt
- Kategoria 4** próby barw – znaczki pojedyncze, parki
luksusowe druki próbne (bloki ministerialne) z lat 1949-1968
- Kategoria 5** luksusowe druki próbne (bloki ministerialne) po roku 1968 w stalorycie
znaczki nieperforowane w stalorycie
- Kategoria 6** luksusowe druki próbne (bloki ministerialne) poza stalorytem
znaczki nieperforowane w innych technikach druku niż staloryt

Na zakończenie wypada życzyć wszystkim tematynom owocnych poszukiwań.

Ilustracje ze zbiorów autora oraz Internetu (nr 10 i 12)

¹⁾ G. Lecesce, L.K. Malendowicz „ Współczesne próby znaczków Francji i strefy francuskojęzycznej (z komentarzem dotyczącym nazewnictwa polskiego)”, HBBF, nr 3/4 (161/162)/2002

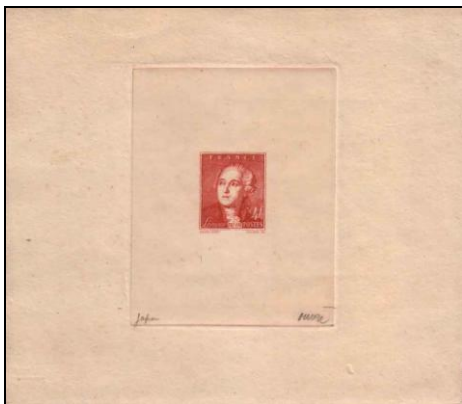
²⁾ A. Nowak „Próby w eksponatach filatelistycznych”, PF nr 1/2003

³⁾ D. Läge „Probedrucke u. Präsentationsausgaben der französischen Staatsdruckerei“

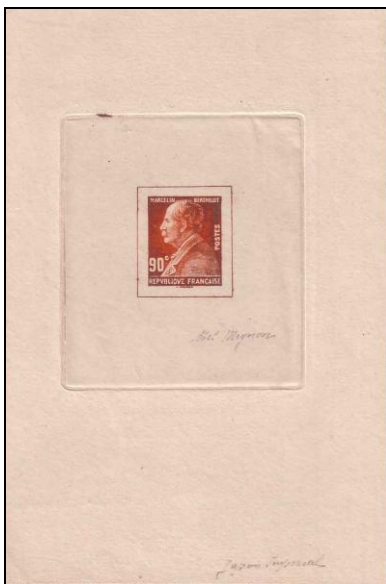
⁴⁾ G. Dahlvig „French Proofs – a comment”, TC News, nr 26/2014

W kolorze widać lepiej...

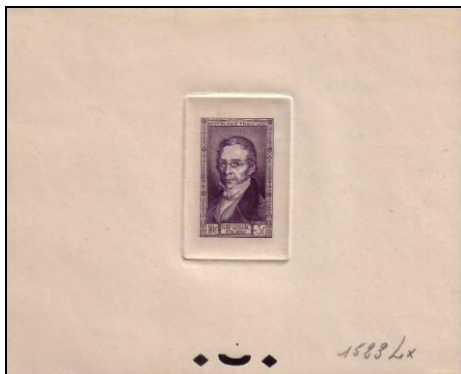
Próby autorskie rytownika (1, 2), próba barwy (3), próba w kolorze sepia (4) i pasek z arkusza próby barw (5) – ilustracje z artykułu na str. 39-48.

1

2

3

4

5